

BELÂĞAT İLMİ VE KUR'AN TEFSİRİNDEKİ YERİ

Yrd. Doç. Dr. Hikmet AKDEMİR*

A- GİRİŞ

BELÂĞATIN LUGAT VE İSTILAH MANALARI

Belâğat kelimesi « بَلَّغَ » fiilinin mastarıdır. Lazım olan bu fiil, fâil aldığı zaman (بَلَّغَ الرَّجُلُ) "İfadesi, beyanı güzel oldu, lisamı fasih oldu." gibi mânalara gelmektedir. Ancak, belâğat mastarının birinci babdan gelen بَلَّغَ (بَلَّغَ-يَبْلُغُ-بُلُوغًا) fiiliyle de alâkası vardır. Bu fiilin ise pek çok manaları olmakla birlikte hepsi vüsûl (bir şeye, ulaşmak, yetişmek) mefhumunde, birleşmektedir. Kısaca بَلَّغَ fiili, "zaman veya mekân itibariyle bir şeye ulaşmak veya yaklaşmak" manasını ifade etmektedir. Fakat, بَلَّغَ fiilinin vüsûl kelimesinden bir farkı vardır. O da bu fiilde, bu mânaya ilâveten bir kemâl ve üstünlüğün söz konusu olmasıdır. İnsanın Allah'ın hitabına muhatap olup, Ona ibadet etmekle mükellef kılındığı vakti ifade eden "bülûğ yaşı" (سِنُ الْبُلُوغِ) tabirinde bu mâna gayet âşikârdır. Zira bu tabir, çocuğun olgunlaşıp kemâle erdiğini ve artık sorumluluk yüklenecek seviyeye ulaştığını belirtmek için kullanılmaktadır. Aynı şekilde "sözün belâğatlı olması" da diğer sözlerden farklı, üstün ve mükemmel bir noktaya eriştiğine işaret etmektedir. Bu mânasıyla belâğat kelimesi Belâğat ilminde bir ıstılah olarak yerleşinceye kadar, sözün veya sözü söyleyenin güzel bir vasfı olarak kullanılagelmiştir¹.

Bir ıstılah olarak belâğatın pek çok tarifi yapılmıştır. Konuya fazla uzatmamak için, biz burada en çok meşhur olan ve kabûl gören iki tarifi zikretmekle yetineceğiz.

Bu tariflerden birisi Fahreddîn Râzî'ye (ö. 606/1210) aittir. O,

* Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

1 Dr. Muhammed Câbir Feyyâz, el-Belâğa ve'l-Fesâha, s. 18.

belâğatı şöyle tarif eder:

البلاغة بلوغ الرجل بعبارته كنه ما في قلبه مع الإحتراس عن الإيجاز المخل والإطالة المملة.

"Belâğat, kişinin, sözü bozacak kısaltmadan ve uzandıracak uzatmadan sakınmak suretiyle kullanacağı ifade ile, kalbindeki mananın özüne ulaşmasıdır"². Râzî'nin bu tarifine göre belâğatın üç vasfı olmalıdır:

1- Muhataba aktarılmak istenen zihindeki mananın özünün eksiksiz olarak lafızlarla ifade edilmesi.

2- Kullanılan lafızların kast edilen mananın ifadesine yetmemesi sebebiyle mananın bozulmaması. Başka bir ifadeyle, lafızların az değil de manayı ifade edebilecek miktarda olması.

3- Kullanılan lafızların kast edilen manayı ifade edebilecek miktardan fazla olması sebebiyle muhatabı usandırmaması.

İkinci ve üçüncü vasıfları, "lafızların manaya denk olması" şeklinde özetleyebiliriz.

Üzerinde duracağımız ikinci tarif, ki bu daha meşhurdur, Hatîb Kazvî'nî'ye (ö. 739/1338) aittir. Kazvî'nî'ye göre belâğat, mütekellimin (söz söyleyenin) ve kelamın vasfıdır Mütekellimin vasfı olarak belâğat, öyle bir melekedir ki, kişi onunla belâğatlı söz söylemeğe muktedir olur. Kazvî'nî, kelamın vasfı olan belâğatı ise şöyle tarif eder:

أما بلاغة الكلام فهي مطابقته لمقتضى الحال مع فصاحته

"Kelamın belâğatı, fasîh olmasıyla beraber muktezâ-yı hâle uygun olmasıdır"³.

Bu tarife göre bir kelamın belâğatlı olması için iki şart gerekmektedir:

1- *Kelamın Muktezâ-yı Hâle Ugun Olması*: Bu ibârede geçen hâl kelimesine "makam" da denmekte ve "söz söylenen kişiyi, sözünü belli bir sûrette ifade etmeğe zorlayan durum" olarak tarif edilmektedir. İşte bir sözün belâğatlı olabilmesi için sözü söyleyen kişi, bu "durumu" göz önüne almalı ve onun gerektirdiği şekilde sözünü sarfetmelidir. Meselâ bir kimseyi övmek (المدح) sözün itnabını (uzatılmasını) gerektirir.

Muhatabın zeki olması (الذكاة) ise sözün vecîz olmasını iktiza eder. Öyleyse medih ve zekâvet birer hâldir, ilk makamda itnâb (sözü uzatmak), ikinci makamda îcâz (sözü vecîz ve kısa söylemek, az lafızla çok mânaları ifade etmek) hâlin muktezâsıdır. Bu muktezâyı uygun

2 er-Râzî, Fahrüddîn, Nihâyetü'l-Îcâz fî Dirâyeti'l-Îcâz, s. 62.

3 el-Kazvî'nî, el-Hatîb, el-Îzâh fî 'Ulûmi'l-Belâğ, s. 80.

olarak, sözü birinci hâlde itnâb, ikinci halde îcâz sûretinde fasih kelimelerle ifade etmek, kelamın belâğatlı olmasını temin eder⁴.

Kıscacası; kelamın muktezâ-yı hâle uygun olması, onun söylendiği şartların ve muhatabın durumunun göz önüne alınarak söylenmesidir. Hâfız-ı Şirazi'nin (ö. 792/1390) şu beyti, bu hususu açıklayan en güzel örneklerden biridir:

Bâ harâbât-nişînân zi-kerâmât me-lâf

Her sühan câyi vü her nükte mekânî dâred

"Meyhâne sakinlerine kerâmetlerden söz açma! Her sözün bir yeri, her nüktenin bir mekânı vardır"⁵.

2- Kelamın Fasih Olması: Kelamın fasih olması, onu meydana getiren her bir kelimenin ve her bir cümlemin fasih olmasıyla (lisana ağır gelmesi ve zor telaffuz edilmesi), garâbet (kullanılışı yaygın olmadığı için manasının herkes tarafından kolaylıkla bilinmemesi), kıyâsa muhâlefet (Sarf ilminin kaidelerine aykırı olması), ve kulağa hoş gelmemesi gibi vâsıflardan sâlim olmasıdır. Bir terkiib veya cümlemin fesâhatı ise, onun Za'f-ı te'lif (nahiv kaidelerine aykırı olması), tenâfuru'l-kelîmât (kelimelerin teker teker değil de, peşpeşe ve beraberce zikredilmelerinin lisana ağır gelmesi) ve ta'kid (sözün mânaya delâletinin gizli olması ve ancak uzunca düşünöldükten sonra anlaşılabilmesi) vasıflarından uzak olmasıyla ortaya çıkar⁶.

B- BELÂĞAT İLMİ VE TARİHÇESİ

1. BELÂĞAT İLMİ

Belâğat, hem düzgün, hem de yerinde söz söylemek usûlünü öğreten bir ilmin de adıdır ki "Me'ânî", "Beyân" ve "Bedî'" denilen üç ayrı ilim dalından meydana gelmektedir. Namık Kemâl, şu beytinde bu üç ilim dalını da zikreder: Meydanda Bedî' ile Me'ânî- Biz de okuduk biraz Beyânî⁷.

Şimdi bunları sırasıyla kısaca izah edelim.

4 el-Hâşimî, Ahmed, *Cevârihu'l-Belâğa*, s. 33.

5 Tâhiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, s. 103.

6 Bu konuda geniş bilgi için bkz. el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 72-79; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa*, s. 7-12, 21-27.

7 Tahiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, s. 96.

a. Me'ânî İlmi

Me'ânî (المعاني) kelimesi, "mâna" (المعنى) kelimesinin çoğuludur. Mâna lugatta "maksûd" (المقصود), yani "kast edilen şey" demektir⁸. Edebî istilâh olarak mâna (anlam), lafzın zihinde bıraktığı tasavvur ve izlenimdir⁹.

Me'ânî İlmi, "lafzın muktezâ-yı hâle, mutabakatını bildiren ahvâle dair usûl ve kaideleri açıklayan ilim" olarak tarif edilir¹⁰.

Bu tariften de anlaşılacağı gibi, Me'ânî ilmi nahvin ruhudur. Başka bir ifadeyle Me'ânî ilmi, nahiv ilminin felsefesidir, onun sebep ve gayelerini açıklar. Bir sözün ne zaman veciz, ne zaman tafsilatlı söyleneceği, bir cümlenin ne zaman haber (yalan veya doğru olması muhtemel olan söz), ne zaman inşâ (yalan veya doğruya delâlet etmeyen söz) şeklinde getirileceği; kasr, fasl ve vaslın ne zaman gerekli olduğu; cümledeki öğelerin takdim ve tehirlerinin ne mana ifade ettiği gibi, hususların hepsi bu ilim vasıtasıyla öğrenilir¹¹.

Bu ilmin konu başlıkları şu şekilde sıralanmaktadır:

- 1- Haber
- 2- İnşâ
- 3- Müsnedün İleyhin Hâlleri
- 4- Müsnedin Hâlleri
- 5- Fiilin Mûteallaklarının Hâlleri
- 6- Kasr
- 7- Fasl ve Vasl
- 8- İcâz, İtnâb ve Musâvat

b. Beyân İlmi

Beyân (البيان) kelimesi lugatta "ortaya çıkmak, açık-sesik olmak, açıklamak, anlaşır hâle getirmek" gibi mânalara gelir¹². Belâğat ilminin

8 ez-Zemahşerî, Cârullah, Esâsü'l-Belâğa, s. 438; İbnü'l-Manzûr, Lisânü'l-Arab, XV, 106.

9 et-Tehânevî, Muhammed b. Ali b. Ali, Keşşâfu Istilâhâti'l-Fütûn, II, 1084-1085; Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, I, 142.

10 et-Teftazânî, Sa'düddîn, el-Mutavvel 'ala't-Telhîs, s. 31-32.

11 Geniş bilgi için bkz. Dr. Bekrî Emîn, el-Belâğatü'l-'Arabiyye fî Sevbiha'l-Cedîd, I, 51-54; el-Merâğî, Ahmed Mustafa, 'Ulûmu'l-Belâğa, s. 42.

12 İbnü'l-Manzûr, Lisânü'l-Arab, XIII, 67.

ikinci kısmını teşkil eden bir ilim dalı olarak Beyan, manayı ifadede lafzı açıklığa kavuşturmak için gerekli olan melekeyi kazandıran ve tek bir manayı değişik şekillerde anlatmanın kaidelerini öğreten ilimdir¹³. Başka bir ifadeyle, Beyân ilmi, kişiye maksadını farklı söz ve usûllerle ifâde edebilme imkânı kazandırır. Ancak bu sözlerin muktezâ-yı hâle uygun olması da gereklidir¹⁴. Sözlerdeki vuzûh derecesi, hakikat, teşbih, mecâz, istiâre ve kinâye ile değişir. Meselâ bir kimsenin "cömert olduğu" muktezâ-yı hâle göre şu ifadelerden birisiyle ifade edilebilir:

O Cömerttir. هو سخّي

O deniz gibidir. هو كالبحر

Fakirleri doyuran bir deniz gördüm. رأيت بحراً يُطعم الفقراء

Onun eli açıktır. يده ميسوطة

İşte bu cümlelerin dördü de aynı mânayı ifade etmektedir. Fakat lafızlar farklıdır. Bunların birincisi hakikat, ikincisi teşbih, üçüncüsü mecâz ve istiâre, dördüncüsü ise kinâyedir.

Beyân İlmi, ayrıca bahsi geçen ifade tarzlarından hangisinin daha belîğ olduğu hususunu da inceler. Genellikle mecâzın hakikattan, istiârenin teşbihten, kinâyenin de açık ifade tarzından daha belâğatlı olduğu kabul edilir.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi, Beyân ilminin konuları, hakikat, mecâz, teşbih, istiâre ve kinâyeden ibârettir.

c. Bedî' İlmi

Bedî' kelimesi, (بدع) kökünden olup lugatta "örneği olmadan bir şeyi yaratan, icad eden" manasına gelmektedir¹⁵. Bu mânada (البديع) Cenab-ı Hakkın güzel isimlerinden biridir.

Bir Belâğat ıstılahı olarak Bedî', "kelamı lafız ve mânâ yönünden güzelleştirme yollarına ait bilgileri ihtiva eden ve bu husustaki kaideleri inceleyen ilim dalıdır"¹⁶. Aynı zamanda, bu ilim dalının şümûlüne giren ebedî sanatların herbirine de "bedî'" denmektedir. Nitekim Araplar, çeşitli ebedî sanatları ihtiva eden şiirlere "bedîyye" adını vermişlerdir¹⁷.

13 el-Kazvîni, el-İzâh, s. 326.

14 el-Hâşimî, Cevâhiru'l-Belâğa, s. 244-245.

15 İbnü'l-Manzûr, Lisânü'l-Arab, VIII, 6-7.

16 el-Hâşimî, Cevâhiru'l-Belâğa, s. 360.

17 Dr. Bekrî Şeyh Emîn, el-Belâğatu'l-'Arabiyye, III, 11.

Yukarıdaki tariften de anlaşılacağı gibi Bedî ilminin konusu lafzî ve manevî sanatlardır. Gayesi ise, bu sanatlarla sözün süslenmesidir. Ancak, özellikle lafzî sanatlar kullanılırken mânadan taviz verilmemelidir. Aksi takdirde bu söz, belâğatlı olma vasfını kaybeder ve âdî, değersiz, mânasız bir hezeyandan öteye gidemez.

Lafzî ve manevî sanatlar pek çoktur. En önemlilerini şöyle sıralayabiliriz:

1) *Manevî Sanatlar*: Terviye, istihdam, tıbak, mukâbele, murâât-ı nazîr, irşâd, idmâc, mezhebü'l-keâmî, hüsn-i ta'lîl, tecrîd, müşâkele, müzâvece, leffü neşr, cem', tefrîk, taksîm, mubâlağa, istidrâk, iham, tevcîh, üslûbu'l-hakîm, teşâbühü'l-etrâf, aks ve tecâhül-i ârif.

2) *Lafzî Sanatlar*: Cinâs, tashîf, muvâzene, tarsî', teşrî, iltizâm, reddü'l-acüz 'ala's-sadr, muvârebe, insicâm, iktifâ, iktibas, tazmîn ve telmih.

2. BELÂĞAT İLMİNİN TARİHÇESİ

a. Belâğat İlminin Doğuşu

Bir çok dinî ilimlerde olduğu gibi, Belâğat ilminin ortaya çıkmasına sebep olan en birinci ve en önemli âmil, Kur'an-ı Kerim'dir. Şöyle ki: Kur'an-ı Kerim, her türlü cehâlet ve sefahetin hakim olmasına karşılık, güzel söz söyleme sanatının son derece yaygın olduğu bir toplumdaki seçilmiş bir Peygambere (S.A.V.) indirilmişti. Enbiyanın Serdarı, âlemlerin Sultanı olan bu Peygamber-i Zîşan (S.A.V.), hiç bir kuldaki ilim almayan ümmî bir Zat idi. Zira Onun talîm ve terbiyesini, Ziya Paşa'nın şu güzel beytinde de ifade ettiği gibi, âlemlerin Rabbi tekeffül etmişti:

Bir mektebe oldu kim müdâvim
Allah idi Zatuna muallim¹⁸

İşte böyle Ümmî bir Zat (S.A.V.), kendisine vahyedilen Kur'an-ı Kerim'in fermanıyla, o zamanlar kavminin millî kahramanı sayılan belâğat erbabı şair ve edipler de dahil olmak üzere herkese meydan okuyor, Kur'an-ı Kerim'e bir nazîre getirmek hususunda onları muârazaya davet ediyordu. Ezelden gelip edebe giden bu kutsî fermanın karşısına, o zamandan bu zamana kadar, bir kaç hezeyandan başka hiç

18 Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, s. 40.

bir şey çıkarılamamıştır¹⁹. Muâraza etmek şöyle dursun, mağlubiyeti peşin olarak kabul eden Velîd b. Muğîre gibi müşriklerin ileri gelenlerinden bir çok kimse, Kur'an-ı Kerim'in beşer kelâmı olmadığını itiraf etmek mecburiyetinde kalmışlardır²⁰. Kısaca söylemek gerekirse, Kur'an-ı Kerim'in Allah'ın vahyi olduğunu, Hz. Muhammed'in (S.A.V.) hak peygamber olduğunu, ehl-i kitabın ve müşriklerin büyük bir çoğunluğu şüphesiz, kesin olarak biliyorlardı. Ancak gurur, haset ve kurulu yağma düzenlerinin bozulup, menfaatlerinin zedeleneceği gibi pek çok sebep, onların bu kesin bilgilerine iman etmelerine mani oluyordu.

Kur'an-ı Kerim'in belâğatındaki i'câz, bozulmamış Arap diline sahip ve hakim olan o insanların zevk-i selimleriyle kolayca idrak edebilecekleri bir husus idi. Ancak bu durum uzun zaman devam etmedi. Emevî devleti zamanında, değişik kültürlerin İslam toplumuna girmesi neticesinde, Fasîh Arapça bozulmağa başladı ve insanlar belâğatlı kelâmı zevk-i selimleriyle idrâk edemez hale geldiler. Dolayısıyla İslam âlimleri Kur'an-ı Kerim'in i'câzını isbat etmek için aklî yollar aramağa başladılar. İşte bu sıralarda, Basra'da ikamet eden ve Mu'tezile mezhebinin kurucusu olan Vâsıl b. 'Ata (ö. 131/748) garip bir görüş ortaya attı: "Kur'an-ı Kerim'in i'câzı, Onun kendine mahsus bir hususiyeti olmayıp, sadece Allah'ın insanları onunla muâraza etmekten men etmesiyle ortaya çıkan bir vasıftır". Daha sonra onun talebesi olan Nazzâm (ö. 213/845) da aynı fikri savunmuş ve bu görüş "sarfe mezhebi" diye meşhur olmuştur. Böylece "İ'câzu'l-Kur'an" ıstılahı doğmuş ve bu ıstılahın izahı sadedinde, sarfe mezhebine karşı fikrî mücadele başlamıştır. Bu mucâdelenin ilk bayraktarı ise Nazzâm'ın talebesi büyük edip Câhız (ö. 255/869) olmuştur. Câhız, "İ'câzu'l-Kur'an" konusunu "Nazmu'l-Kur'an" ve "el-Beyân ve't-Tebyîn" adlı eserlerinde işlemiştir. (Bu eserlerden birincisi mâlesef günümüze intikal etmemiştir)²¹.

Câhız'dan sonra Ebû Hilâl el-'Askerî (ö. 395/1005), İmam Bakıllânî (ö. 403/1013), Abdülkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078),

19 Kur'an-ı Kerim'e nazire getirme teşebbüsleri hakkında geniş bilgi için bkz. el-Hattâbî, Ebû Süleyman, **Beyânu İ'câzi'l-Kur'an**, s. 55-70 (Bu eser, "*Selâs Resâil fi İ'câzi'l-Kur'an*" adlı kitabın içinde yer almaktadır); er-Râfi'î, Mustafa Sâdik, **İ'câzu'l-Kur'an ve'l-Belâğatü'n-Nebeviyye**, s. 172-187.

20 Bu husustaki tafsilat için bkz. Dr. Muhammed Hasan Heytû, **el-Mu'cizetü'l-Kur'aniyye**, s. 36-39.

21 Dr. Mustafa Müslim, **Mebâhis fi İ'câzi'l-Kur'an**, s. 39-40.

Fahrüddîn er-Râzî (ö. H. 606/1210) ve İbnü Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889) gibi âlimler Kur'an-ı Kerim'in i'câzını ispatlamak maksadıyla, Belâğat ilminin kaidelerini ihtiva eden eserler te'lif etmişlerdir. Demek oluyor ki "Belâğat İlmi", "İ'câzu'l-Kur'an" ıstılahı ile beraber ortaya çıkmış ve onunla beraber gelişmesini tamamladıktan sonra mustakil bir ilim olarak tedvîn edilmiştir²².

b. Belâğat İlminin Tedvîni

Belâğat ilmine dair ilk eser te'lif eden müellif, Nahiv ilminde şöhret sahibi olan Halil b. Ahmed'in (ö. 170/786) talebesi Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ'dır (ö. 210/825). Bu müellif Beyân ilmine dair te'lif ettiği "Mecâzu'l-Kur'an" adlı eserinde, Kur'an-ı Kerim'deki aslı manalarının dışında bir mana için kullanılan lafızları toplamıştır.

Me'ânî ilminde ilk eser sahibi olan müellif ise Câhız'dır (ö. 255/869). Câhız "el-Beyân ve't-Tebyîn" adlı eserinde, teşbih, mecâz, istiâre, kinâye gibi konuları tafsilatlı olarak ele almıştır. Ayrıca Câhız, "İ'câzu'l-Kur'an" adlı bir başka eserinde de Me'ânî ilminin bazı konularını işlemiştir. Câhız'ı, "eş-Şî'r ve's-Şu'arâ" adlı eseriyle İbnü Kuteybe (ö. 276/889); "el-Kâmil" adlı eseriyle Müberred (ö. 285/898) takib etmiştir.

Halife Abdullah b. el-Mu'tez b. el-Mütevekkil (ö. 296/908), "el-Bedî'" diye adlandırdığı eseriyle "Bedî' ilmini ilk defa tedvîn eden kişi" ünvanını almıştır. Abdullah b. el-Mu'tez, bu eserinde istiâre, kinâye, tevriye tecnis gibi onyediyane ebedî sanatı izah etmiştir. Aynı asırda yetişen Kudâme b. Ca'fer'in (ö. 310/948) de "Nakdu'n-Nazm" ve "Nakdü'n-Nesr" adlı eserleriyle meşhur olduğunu görmekteyiz. Kudâme b. Ca'fer, Halife'nin onyediyane tane ile sınırlı olan Bedî' ilmi bahislerine, onüç tane daha ilâve ederek onları otuzaya tamamlamıştır.

Bu iki âlimi, Ebu Hilâl Hasan b. Abdullah b. el-'Askerî (ö. 395/1005) nesir ve nazım sanatına dair yazdığı "es-Sınâ'ateyn" adlı eseriyle izler. Ebû Hilâl el-'Askerî bu eserinde, fesahat, belâğat, İcâz, itnab, haşv ve tatvîl gibi bazı konularla birlikte Bedî' ilminden otuzbeş sanatı incelemiştir. Ayrıca bu eser, Me'ânî, Beyân ve Bedî' ilminin her üçünü de beraberince inceleyen ilk te'lif olma özelliğini de taşımaktadır.

Hicrî V. asırda, başta Me'ânî İlmi olmak üzere diğer Belâğat fenlerinin kaidelerini vaz' eden ve Belâğat ilmini müstakil bir ilim olarak şekillendiren, edebî bir dehaya sahip bir müellif zuhûr etmiştir. Bu müellif, Ebû Bekr Abdulkâhir el-Cürcânî'dir (ö. 471/1078). Cürcânî,

22 el-Merâğî, 'Ulûmü'l-Belâğa, s. 7-8.

"Esrâru'l-Belâğa" ve "Delâilü'l-İ'câz" adlı iki eseriyle Belâğat ilmini temellerine oturtmuştur. Koyduğu kaideleri ve tahlil ettiği bahisleri pek çok örnekle açıklamıştır.

Cürcânî'yi, Arap Dîlî ve Belâğatında zirvede olan simaların başında yer alan Zemehşerî (ö. 528/1144) takip eder. Bilindiği gibi Zemehşerî mu'tezile mezhebine mensup olan meşhur bir müfessirdir. Belâğat ilmine dair müstekil bir eseri yoktur. Ancak "el-Keşşâf" adlı tefsirinde, Kur'an-ı Kerim'in belâğatındaki sırları keşfetmiş ve Onun i'câzını gözler önüne sermiştir. Dolayısıyla bu Dahî Müfessir'in tefsiri, kendinden sonra gelen müelliflerin eserleri için "ilk kaynak eser olma vasfını" kazanmıştır.

Belâğat ilmini zirveye çıkaran müelliflerin sonuncusu ise Ebû Ya'kûb Yusuf es-Sekkâkî'dir (ö. 626/1228). Sekkâkî, kendinden önce dağınık halde olan bilgileri "Miftâhül-'Ulûm" adlı eserinde toplamış ve bu bilgileri bablara ayırıp tertip etmiştir. Başka bir ifaeyle Sekkâkî, Belâğat ilmine son şeklini vermiş, Onun yaptığı tertip ve tasnif günümüze kadar aynı halde gelmiştir.

Sekkâkî'den sonra, bütün diğer İslamî ilimlerde olduğu gibi Belâğat ilminde de duraklama dönemine girilmiştir. Artık ihtisar, şerh ve haşiyelerle aski bilgiler tekrar tekrar izah edilegelmiştir. Sekkâkî'nin eserini "Telhîsu'l-Miftâh" adıyla Hatîb Kazvîni (ö. 739/1338) ihtisar etmiştir. Yine Kazvîni, "Şerhu'l-Îzah" adlı eserinde Sekkâkî ve Abdulkâhir Cürcânî'nin eserlerini özetleyerek nakletmiştir²³. En önemli şerh Sa'dü'd-Dîn et-Teftazânî (ö. 791/1389), en değerli haşiyeye Seyyid el-Cürcânî'ye aittir. (ö. 816/1413) Teftazânî, Telhîs'ı şerhetmek için yaptığı "el-Mutavvel 'ala't-Telhîs" adlı eserini daha sonra "Muhtasaru'-Me'ânî" adıyla ihtisar etmiştir. Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin haşiyesi ise, "Havaşî's-Seyyid 'ala'l-Mutavvel" ismini taşımaktadır.

c. Belâğat İlimine Dair Eserler

Belâğat ilmine meraklı olan ve bu hususta tafsilatlı gibi sahibi olmak isteyen araştırmacalara bir fikir vermesi açısından, burada bazı kaynak eserleri zikretmeği uygun gördük.

1) Arapça Eserler

Ebû Hilâl el-'Askerî	: Kitâbu's-Sınâ'ateyn
Abdülkâhir el-Cürcânî	: Delâilü'l-İ'câz

23 el-Merâğî, 'Ulûmü'l-Belâğa, s. 9-12.

Zemahşerî	: Esrâru'l-Belâğa : el-Keşşâf 'an Hakâıkı Ğavâmızı't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't- Te'vîl
Fahrüddîn er-Râzî	: Nihâyetü'l-İcâz fî Dirâyeti'l- İcâz
Ebû Ya'kub es-Sekkâkî	: Miftâhu'l-'Ulûm
Hafîb el-Kazvînî	: Telhîsu'l-Miftâh : el-İzah fî 'Ulûmi'l-Belâğa
'Adudüddîn el-İcî	: el-Fevâidü'l-Gıyasiyye
Sa'düddîn et-Teftazânî	: el-Mutavvel 'ala't-Telhîs : Muhtasaru'l-Me'ânî
Seyyid Şerîf el-Cürcânî	: Havâşî's-Seyyid 'ala'l- Mutevvel
Abdülhakîm es-Siyalkûtî	: Hâşiye 'ala'l-Mutavvel
Hüseyn b. Ahmed el-Mersafî	: el-Vesîletü'l-Edebiyye ile'l- 'Ulûmi'l-'Arabiyye
Ahmed el-Hâşimî	: Cevâhiru'l-Belâğa
Ahmed Mustafa el-Merâğî	: 'Ulûmu'l-Belâğa
Dr. Bekrî Şeyh Emîn	: el-Belâğatü'l-'Arabiyye fî Sevbiha'l-Cedîd

2) Türkçe Eserler

Ahmed Cevdet Paşa	: Belâğat-ı Osmaniyye
Redcâizâde Mahmud Ekrem	: Ta'lîm-i Edebiyyât
Abdurrahman Fehmi	: Tedrisât-ı Edebiyye
Menemenlizâde Mehmed Tahir	: Osmanlı Edebiyatı
Mehmed Celâl	: Osmanlı Edebiyatı Nümûneleri
Abdurrahman Süreyya	: Mizânü'l-Belâğa : Sefîne-i Belâğat
Diyarbakirli Sid Paşa	: Mizânü'l-Edeb
Hacı İbrahim Efendi	: Edebiyyât-ı Osmaniyye
Ali Nazîf	: Zînetü'l-Kelâm
Muallim Naci	: Istilahât-ı Edebiyye
Ruscuklu M. Hayri	: Belâğat
İbradâlı Mehmed Şükrü	: İlm-i Belâğat

Mehmed Rifat	: Mecâmi'ul-Edeb
İsmail Hakkı	: Esrâr-ı Belâğat
Tahiru'l-Mevlevî	: Edebiyat Lügatı
Mehmed Akif	: Kavâid-i Edebiyye
Prof. Dr. M. Kaya Bilgegil	: Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâğat)

C- BELÂĞAT İLMİNİN KUR'AN TEFSİRİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Belâğat ilminin önemini bütün yönleriyle ortaya koymak, elbette bir makalenin hacmine sığmayacak bir araştırmayı gerektirir. Dolayısıyla biz burada, bu konuyu özüne işaret eden bir kaç hususu ziketmekle yetineceğiz. İşte, işaret kabilinden olan bu hususları şu başlıklar altında toplamamız mümkündür:

1. Kur'an-ı Kerim'in İ'câzını Ortaya Çıkarması

"Belâğat İlminin Doğuşu" başlığı altında yapılan kısa açıklamalar göstermektedir ki Belâğat ilmi "Kur'an-ı Kerim'in İ'câzını beyân etmek" maksadına yönelik gayretlerin bir meyvesi ve neticesidir. Başka bir ifadeyle, Belâğat İlminin doğuşu, "Kur'an-ı Kerim'in i'cazının sadece bu ilim vasıtasıyla bilinebileceği" tezine en büyük delildir.

İslam âlimleri Kur'an-ı Kerim'in i'câz yönleri hakkında çeşitli görüşler serdetmişlerdir²⁴. Bazıları bunları bir kaç madde ile sınırlarken, bir kısmı da bunların sayılmayacak kadar çok fazla olduklarını beyan etmişlerdir²⁵. Kanaatimizce Kur'an-ı Kerim'in i'caz yönlerini bir kaç maddeye hasretmek doğru değildir. İslamın ruhuna, Kur'an-ı Kerim'in gayelerine zıt olmamak şartıyla, beşer kelamının taklidden âciz kaldığı her vasıf Kur'an-ı Kerim'in i'caz yönlerinden birini teşkil edebilir.

Kur'an-ı Kerim'in i'caz yönlerindeki ihtilaflara rağmen, üzerinde

24 Bu konuda geniş bilgi için bkz. er-Rummânî, Ebu'l-Hasan 'Alî b. 'İsâ, **en-Nüket fî İ'câzi'l-Kur'an**, s. 75 (Bu eser "*Selâs Resâil fî İ'câzi'l-Kur'an*" adlı kitabın içinde yer almaktadır); el-Bakillânî, el-Kâdî Ebû Bekr, **İ'câzu'l-Kur'an**, s. 50; Dr. Mustafa Müslim, **Mebâhis fî İ'câzi'l-Kur'an**, s. 69-107; Dr. Muhammed Hasan Heytû, **el-Mu'cizetü'l-Kur'aniyye**, s. 69.

25 es-Suyûtî, Celâlüddîn 'Abdurrahman b. Ebî Bekr, **Mu'tereku'l-Akrân fî İ'câzi'l-Kur'an**, I, 3-4.

ittifak edilen bir husus vardır. O da, "Kur'an-ı Kerim'in en birinci ve en önemli i'câzının Onun Belâğatında, nazmında, üslûp ve beyanında olmasıdır"²⁶. İşte, Belâğat İlmi, Kur'an-ı Kerim'in en önemli bir vasfını teşkil eden bu i'caz yönünün bilinmesini ve idrak edilmesini sağlayan tek vasıtaadır. Nitekim İmam Bakillânî (ö. 403/1013) Arap olmayan veya Arap olup da Arap dili ve belâğatına yeteri kadar vakıf olmayan insanların, Kur'an-ı Kerim'in i'cazını, sadece "insanların Onun bir benzerini getiremeyişlerinin tarihen sabit olması" yoluyla anlayabileceklerini söylerken, bu ilme vakıf olanların ise beşer tarafından söylenebilecek ve söylenemeyecek kelamı tekdîr edebildikleri için, Kur'an-ı Kerim'in i'cazını kolayca kavrayabileceklerini belirtmektedir²⁷.

Fahreddîn Râzî de (ö. 606/1210) Belâğat İlminin önemini anlatırken, Arapların Kur'an-ı Kerim'e nazire getiremeyişlerinin sebebinin Onun nazmında tezahür eden bazı meziyetlere bağlamakta ve bu meziyetlerin ancak Belâğat ilmi vasıtasıyla öğrenilebileceğini beyan etmektedir²⁸.

2. Kur'an-ı Kerim'in Doğru Anlaşılmasını Sağlaması

İnsanın malumudur ki Allah, insanlara göndereceği en son mesaj için Arapça'yı seçmiştir ve bizzat bu mesaj içerisinde, Onun okunup öğrenilmesini emretmiştir. Öyleyse bu emri yerine getirmek yani Kur'an-ı Kerim'i anlamak için gerekli olan ilk şey, Onun dilini bütün incelikleriyle kavramaktır. Müfessirlerin Piri Zemahşerî, (ö. 528/1144) meşhur tefsirinin mukaddimesinde, büyük edip Câhîz'dan naklettiği bir iktibasta bu hususa işaret etmektedir. Bu iktibasta özetle şöyle demektedir: "Bir kişi bütün İslamî ilimlerde ne kadar mâhir olursa olsun Kur'an-ı Kerim'e mahsus olan Me'ânî ve Beyân İlimlerine vakıf olmadığı müddetçe Onu tefsir etme yollarına giremez ve Onun hakikatlarına dalamaz"²⁹.

26 el-Cürçânî, Abdülkâhîr, *Delâilü'l-İ'câz*, s. 454; es-Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yusuf b. Ebî Bekr Muhammed b. 'Alî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 512; er-Râzî, *Nihâyetü'l-İcâz fi Dirâyeti'l-İ'câz*, s. 54; er-Râfî, *İ'cazu'l-Kur'an*, s. 156; Dr. Adnan Muhammed Zerzûr, *'Ulûmu'l-Kur'an*, s. 230; Hasan Ziyâuddîn 'Itr, *el-Mu'cizetü'l-Hâlîde*, s. 117-118.

27 el-Bakillânî, *İ'cazu'l-Kur'an*, s. 117.

28 er-Râzî, *Nihâyetü'l-İcâz*, s. 58.

29 ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil*, I, 12. (ن)

Tefsir Usûlü kaynaklarında da, Tefsir ilmi için gerekli olan ilimler sayılırken, Belâğat ilmini teşkil eden Me'ânî, Beyân ve Bedî' ilmi, lugat, iştikak, sarf, ve nahiv ilminin hemen arkasından zikredilmektedir³⁰.

Belâğat ilminin Kur'an-ı Kerim'in tefsiri için gerekli olmasının yanısıra, tefsirde hataya düşmeği önlemesi de bu ilmin önemini bir kat daha artırmaktadır. Başka bir ifadeyle, şayet Belâğat ilminin kaideleri nazara alınmadan, ayetlerdeki teşbih, mecaz, istiâre ve kinâye gibi unsurlardan sarf-ı nazar edilerek yapılan bir tefsir hatalardan sâlim olamaz. Konuyu fazla uzatmamak için, bu hususa sadece bir örnek vermekle yetineceğiz:

وينزل من السماء من جبال فيها من برد فيصيب به من يشاء
ويصرفه عن من يشاء.³¹

"Allah gökyüzündeki dağlardan (dağlar gibi bulutlardan) dolu indirir, onu dilediğine isabet ettirir, dilediğinden uzak tutar".

Bu âyet-i kerimde geçen « جبال » kelimesinin mecâz veya istiâre yoluyla « السحاب » (bulut) manasında olduğu, ya da kinaye yoluyla kesret (dağ gibi çok fazla bol olan dolu tanesi) kast edildiği düşünülmeyip hakiki manada kullanıldığı farzedilirse "gökyüzünde doludan meydana gelen bir dağ" bulunduğunu kabul etmek gibi modern ilmin verilerine tamamen aykırı olan yanlış bir tefsiri Kur'an-ı Kerim'e

30 el-Bağdâdî, Süleyman b. 'Abdilkavî b. 'Abdilkerim es-Sarsarî, el-İksîr fî 'İlmi't-Tefsîr, s. 22; es-Suyûfî, el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'an, II, s. 222; el-Kâfiyecî, Muhyiddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleyman, Kitâbü't-Taysîr fî Kavâ'idî 'İlmi't-Tefsîr, s. 52; ez-Zerkeşî, Bedrüddîn, el-Bürhân fî 'Ulûmi'l-Kur'an, s. 174; Dr. Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn, I, 267; Mennâ'ul-Kattân, Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'an, s. 341-342.

31 Nûr 24/43.

isnad etme mecburiyeti hasil olur³².

3. Âyetlerdeki Lafzî ve Manevî Güzellikleri Ortaya Çıkarması

Belâğat ilminin hususiyetlerinden birisi de âyetlerdeki, hem lafız hem de mana ile ilgili güzellik ve incelikleri ortaya koyarak, Tefsir ilminin mahdut bir manayla sınırlanmasını önleyip Onu zenginleştirmesidir.

Kur'an-ı Kerim'in belâğat yönüne ağırlık veren Tefsir kaynaklarında bu konuda pek çok örnek mevcuttur. ancak biz burada bunlardan bir kaç tanesini zikretmekle yetineceğiz:

1. Örnek: ³³ واشتعل الرأس شيباً

"İhtiyarlıktan dolayı baş tutuşup alevlendi (saçım ağardı)".

Âyet-i kerimde ihtiyarlık, önce saçlardaki aklık yönüyle ateşin alevine; bu ağarmanın başta yayılması yönüyle de ateşin tutuşmasına benzetilmiştir. Sonra bu teşbih istiâreye dönüştürülmüştür³⁴.

2. Örnek: ³⁵ ولكم في القصاص حياة

"Sizin için kısasta hayat vardır".

Bu âyeti kerime, belâğat ve fesahatın zirvesinde olan ilahi bir kelimadır. Zira "hayatı yok eden kısas", onun "mekânı ve menbaı" olarak

32 Bu âyetin tefsiri için bkz. et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, **Câmi'u'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'an**, XVIII, 118; en-Nisâbü'rî, Nizamüddîn el-Hasan b. Muhammed b. Huseyn, **Ğarâibu'l-Kur'an ve Reğâibu'l-Fürkân**, XVIII, 102-103 (Taberî Tefsirinin Hâmişinde); ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, III, 246; er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, XXIII, 24-25; el-Kurtubî, Ebû Abdillâh, **el-Câmi' lî Ahkâmi'l-Kur'an**, XXII, 289; el-Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl**, II, 130-131; el-Hâzin, 'Alâüddîn 'Alî b. Muhammed, **Lübâbü't-Te'vîl fî Me'âni't-Tenzîl**, III, 335; en-Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, **Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl (Tefsiru'n-Nesefî)**, III, 806; İbnü'l-Kesîr, Ebu'l-Fida, **Tefsîru'l-Kur'ani'l-'Azîm**, III, 309; İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, **Zâdu'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr**, VI, 52-53; el-Kâsimî, Muhammed Celâlüddîn, **Mehâsinü't-Te'vîl**, XII, 4540; Seyyid Kutub, **Fî Zılâli'l-Kur'an**, IV, 2522.

33 Meryem 19/4.

34 el-Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl**, II, 28.

35 Bakara 2/179.

takdim edilmiştir. Çünkü cahiliye devrinde Araplar bir kişi için, sürüp giden kan davalarından dolayı bir çok kişiyi öldürüyorlardı. İslam dini gelip kısas hükmünü vaz edince, hem katilin (çünkü katil olduğu takdirde kesin olarak öldürüleceğini biliyor) hem de onun öldüreceği kişinin hayatını kurtarmış oldu. Böylece kısas hükmünün varlığı, toplum içinde pek çok kimsenin ölümüne değil de yaşamasına sebep oldu³⁶.

3. Örnek: وقيل يا أرض ابلعي ماءك ويا سماء اقلعي
وغيض الماء وقضي الأمر واستوت على الجودي وقيل بعداً للقوم
الظالمين.³⁷

"Ey arz, suyunu yut ve ey gök, yağmuru tut" denildi. Su çekilde ve iş bitirildi. Gemi de Cûdî dağı üzerinde kararlaşdı ve "zâlimler helâk olsun" denildi".

Sadece yirmibeş kelimeden ibaret olan ve Nûh (A.S.) tufanını veciz bir şekilde özetleyen bu âyet-i kerimede onsekiz tane edebî sanatın bulunduğu söylenmektedir³⁸:

1- Tenâsüp: ابلعي-اقلعي

2- İstiâre: ابلعي-اقلعي

3- Tıbak: الأرض-السماء

4- Mecaz: السماء

5- İştâret: غيض الماء

6- İrdâf: استوت

7- Temsil: قضي الأمر

8- Ta'lîl: غيض الماء واستوت

9- Taksim: ابلعي-اقلعي-غيض الماء

10- İhtiras: للقوم الظالمين

11- Hüsn-ü Nesak (Kelime ve Cümlelerin Güzel Dizilişi)

12- Lafzın Manayla Uyumu

13- İcâz

14- Teshîm

36 ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, I, 222-223; el-Beydâvî, Envâru't-Tenzil, I, 99.

37 Hûd 11/44.

38 es-Suyûtî, Mu'tereku'l-Akrân, I, 419-420.

- 15- Tehzîb
- 16- Hüsn-ü Beyan
- 17- Temkîn
- 18- İncicâm

3. Örnek: **فصل لربك وانحر**³⁹

"Rabbin için namaz kıl ve kurban kes!"

Bu âyet-i kerimenin tefsirinde şu belâğat nüktelerinden söz edilmektedir⁴⁰:

1- Âyetin başındaki atıf harfi (fâ-i takibiye), burada sebep manasınadır. Bu da iki manayı ifade etmektedir: Birinci, büyük nimetlerin ihsan edilmesinin ibadete sebep kılınmasıdır. Başka bir ifadeyle, sanki Hz. Peygamberimize şöyle hitab edilmektedir: "Biz Sana Kevseri verdik. Öyleyse Sen de Rabbin rızası için namaz kıl!" İkinci mâna ise, bu cümlenin düşmanın sözüne aldırılmamağa sebep kılınmasıdır. Çünkü bu sûrenin nûzûl sebebi, Âs b. Vâil'in Hz. Peygamberimiz (S.A.V.) için "nesli kesik" demesidir. Yani Peygamberimize (S.A.V.) bu âyetle "düşmanların sözüne aldırış etme! Sen kendi ibadetinle meşgul ol!" şeklinde, teselliyle karışık bir emir vârid olmuştur.

2- Lam harf-i cerri, (لربك) ibadeti ve kurbanı Allah'dan başkası için tahsis eden Âs b. Vâil gibi kimselerin dinlerinin batıl olduğuna gizlice işaret etmekle beraber, Peygamberimizin (S.A.V.) "tevhid inancında sebat ve ihlasla devam etmesi" emrini de ifade etmektedir.

3- "Namaz kıl ve kurban kes" emirleriyle bedenî ve mâlî ibadetlerin en önemli iki kısmına dikkat çekilmiştir.

4- Birincisinin delalet etmesinden dolayı ikinci bir harf-i cerre (وانحر له) yer verilmemiştir.

5- Bedî' İlminde lafız sanatlarından sayılan fasılalardaki ses uyumuna, (herhangi bir zorlama ve yapmacık olmaksızın) riâyet edilmiştir. (الكوثر-وانحر)

6- Âyetteki (ربك) lafzında "iltifat" sanatı vardır. Ayrıca (لنا) yerine (لربك) kullanılmak suretiyle zamir yerine zahir isim getirilmiştir. Bu ise, Allah'ın şanının ve saltanatının yüceliğine işaret etmektedir.

39 Kevser 108/2.

40 er-Râzî, Nihâyetü'l-İcâz, s. 273-274.

7- Yine "Rab" kelimesiyle, kulların sadece kendilerini terbiye eden Rab'lerine ibadet etmeleri gerektiği bildirilmekle beraber, Rabbine, ibadeti bırakıp kendi eliyle şekil vererek yaptığı puta tapan insanın, nasıl hata ettiği gizlice vurgulanmaktadır.

SONUÇ

Belâğat İlmî, Kur'an-ı Kerim'in i'câzını ortaya koymak maksadıyla yeşerip filizlenen ve Tefsir ilminde meyvelerini veren Kur'anî ilimlerden birisidir. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'in i'câzını kavramak ve Onun manalarını doğru olarak anlamak iddiasında olan herkes, bu ilme bigâne kalamaz. Ayrıca bu ilmin İslamî ilimlerle ilgisi bulunan herkes tarafından öğrenilmesi ve esaslarının Tefsir ilmine tatbik edilmesiyle, günümüzde Kur'an-ı Kerim'i anlama ve yorumlama konusunda ortaya çıkan ihtilaflar, tamamen ortadan kalkmasa bile en aza inecektir.

Kur'an-ı Kerim'in Belâğat yönünü ele alan Tefsir kaynaklarının okunup anlaşılması da, büyük ölçüde Me'ânî, Beyân ve Bedî' ilimlerinin esaslarının bilinmesine bağlıdır. Meselâ bir Tefsirde "bu cümle inşâ manasında olan haber cümlesidir" şeklinde bir kayda rastlayan kişi, şayet Me'ânî ilminin konuları arasında yer alan "Haber ve İnşâ" cümlelerinden habersiz ise, buradaki haber cümlesini, nahiv ilmindeki mübtedanın haberi ile karıştıracak ve işin içinden çıkamayacaktır. Binâenaleyh, kanaatimizce Tefsir derslerinin verimli olması için, bu dersi alacak bir kişinin, önce Arap Dilini sonra da Belâğat ilmini çok iyi bilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde hem öğreten hem de öğrenen şahsın gayretleri beyhûde zaman israfından öteye gitmeyecektir.

BİBLİYOGRAFYA

- Dr. Adnan Muhammed Zerzûr, 'Ulûmü'l-Kur'an, 3. Baskı, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1412/1991.
- el-Begdâdî, Süleymân b. 'Abdilkavî b. 'Abdilkerim es-Sarsarî, el-**İksîr fî 'İlmi't-Tefsîr**, Tahkik: Dr. 'Abdülkâdir Huseyn, Mektebü'l-Âdâb, Kahire, t.y.
- el-Bâkîllânî, el-Kâdî Ebû Bekr, **İ'câzu'l-Kur'an**, 1. Baskı, 'Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1408/1988.
- Dr. Bekrî Şeyh Emîn, el-**Belâğatu'l-'Arabiyye fî Sevbiha'l-Cedîd**, 3. Baskı, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1990.
- el-Beydâvî, Nâsiruddîn Ebu'l-Hayr 'Abdullah b. 'Umer, **Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil**, Kahire, 1388/1968.
- el-Cürcânî, Abdülkâhir, **Delâilü'l-İ'câz**, Tahkik: Dr. Muhammed Rıdvân ed-Dâye - Dr. Fâyiz ed-Dâye, 2. Baskı, Mektebetü Sa'düddîn, Dımaşk, 1407/1987.
- Has Ziyâüddîn 'İtr, el-**Mu'cizetü'l-Hâlîde**, 2. Baskı, Beyrut, 1409/1989.
- el-Hâşimî, Ahmed, **Cevâhiru'l-Belâğa fî'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'**, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1984.
- el-Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhim, **Beyânü İ'câzi'l-Kur'an (Selâs Resâil fî İ'câzi'l-Kur'an**, el-Hattâbî - er-Rummânî - 'Abdulkahir el-Cürcânî, Tahkik: Muhammed Halefullah - Dr. Muhammed Zeğlûl Selâm). 3. Baskı, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1976.
- el-Hâzin, 'Alâüddîn 'Alî b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî, **Lübâbü'l-Te'vil fî Me'âni't-Tenzil**, el-Matbaatu'l-Âmire, Mısır, 1321.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahman b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, **Zâdü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr**, 4. Baskı, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1407/1982.
- İbnü'l-Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâ'îl, ed-Dımeşkî el-Kureşî, **Tefsîru'l-Kur'ani'l-'Azîm**, 2. Baskı, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1407/1987.
- İbnü'l-Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrim, **Lisânü'l-'Arab**, Dâru Sadır, Beyrut, t.y.
- el-Kâfiyecî, Muhyiddîn Ebû Abdillâh b. Süleymân, **Kitâbü't-Teysîr fî Kavâ'idü 'İlmi't-Tefsîr**, Neşre Hazırlayan:

- Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1989.
- el-Kâsimî, Muhammed Cemâlüddîn, **Mehâsinü't-Te'vîl**, Tahrîc ve Ta'lîk: Muhammed Fuâd 'Abdülbâkî, Dâru'l-İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabîyye, Kahire, 1969.
- el-Kazvînî, el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahman, **el-Îzâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa**, Şerh ve Ta'lîk: Dr. Abdulmun'im Hafâcî, 5. Baskı, y.y. 1400/1980.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh b. Ahmed el-Ensârî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an**, 2. Baskı, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1965-1966.
- Mennâ'u'l-Kattân, **Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'an**, 1. Baskı, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyâd, 1413/1992.
- el-Merâğî, Ahmed Mustafa, **'Ulûmü'l-Belâğa**, 2. Baskı, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1984.
- Dr. Muhammed Câbir Feyyâz, **el-Belâğa ve'l-Fesâha**, 1. Baskı, Dâru'l-Minâre, Cidde, 1409/1989.
- Dr. Muhammed Hasan Heytû, **el-Mu'cizetü'l-Kur'aniyye**, 1. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1409/1989.
- Dr. Muhammed Huseyn ez-Zehbî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, 2. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, y.y. 1396/1972.
- Dr. Mustafa Müslim, **Mebâhis fî İ'câzi'l-Kur'an**, 1. Baskı, Dâru'l-Minâre, Cidde, 1408/1988.
- en-Nesefî, Ebu'l-Berekât 'Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, **Tefsîru'n-Nefesî (Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl)**, Edâ Neşriyat, İstanbul, 1993.
- en-Nîsâburî, Nizâmüddîn el-Hasan b. Muhammed b. Huseyn, **Ğarâibü'l-Kur'an ve Reğâibü'l-Fürkân (Taberî Tefsirinin Hamişinde)**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1400/1980.
- er-Râfi'î, Mustafa Sâdık, **İ'câzu'l-Kur'an ve'l-Belâgatü'n-Nebeviyye**, 9. Baskı, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 1393/1973.
- er-Râzî, Fahrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. 'Umer b. Huseyn el-Kureşî et-Taberistânî, **Nihâyetü'l-İcâz fî Dirâyeti'l-İ'câz**, Tahkîk: Dr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ, 1. Baskı, Dâru'l-Cîl - el-Mektebetü's-Sekâfî, Beyrut - Kâhire, 1412/1992.
- _____, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, 3. Baskı, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, t.y.

- er-Rummânî, Ebu'l-Hasan 'Alî b. İsa, **en-Nüket fi İ'câzi'l-Kur'an** (*Selâs Resâil fi İ'câzi'l-Kur'an*, Hattâbî - Rummânî - Abdülkâhir el-Cürcânî, Tahkîk: Muhammed Halefullah - Dr. Muhammed Zeğlûl Selâm, 3. Baskı, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1976.
- es-Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yusuf b. Ebî Bekr Muhammed b. 'Alî, **Miftâhu'l-'Ulûm**, Ta'lîk: Na'im Zerkûr, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1403/1983.
- Seyyid Kutub, **fi Zılâli'l-Kur'an**, 15. Baskı, Dâru's-Şurûk, Beyrut, 1988.
- es-Suyûfî, Celâlüddîn 'Abdurrahman b. Ebî Bekr, **Mu'tereku'l-Akrân fi İ'câzi'l-Kur'an**, Tahkîk: 'Alî Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, t.y.
- _____, **el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'an**, 4. Baskı, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1398/1978.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, **Câmi'u'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1400/1980.
- Tâhiru'l-Mevlevî, **Edebiyat Lügatı**, Neşre Hazırlayan: Kemal Edib Kürküoğlu, 2. Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1984.
- et-Teftazanî, Sa'düddîn, **el-Mutavvel 'ala't-Telhîs**, Matbaa-i Âmire, 1286.
- et-Tehânevî, Muhammed b. 'Alî b. 'Alî, **Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn**, İstanbul, 1982.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1977.
- ez-Zemahşerî, Carullah Mahmûd b. 'Umer, **el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil**, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 1366/1947.
- _____, **Esâsü'l-Belâğa**, Dâru Sâdır - Dâru Beyrut, Beyrut, 1385/1965.
- ez-Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh, **el-Burhan fi 'Ulûmi'l-Kur'an**, Takhîh: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim, 2. Baskı, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, t.y.